

EBÜ'L-YÜSR MUHAMMED EL-PEZDEVÎ'NİN HZ. ÂDEM'İN PEYGAMBERLİĞİ MESELESİNE YAKLAŞIMI

ABU AL-YÜSR MUHAMMAD AL-
PAZDAWÎ'S APPROACH TO THE
ISSUE OF ADAM'S PROPHETRY

Geliş Tarihi: 16.06.2021 Kabul Tarihi: 26.08.2022

✉ SELİM ÖZARSLAN

PROF. DR.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ

orcid.org/0000-0002-4881-6987

sozarslan1@firat.edu.tr

ÖZ

Hanefî-Mâtürîdî geleneğe bağlı ilim sahibi âlim bir aileden gelmesine rağmen kimliği ve kitapları hakkında oldukça az araştırma yapılan kelâmcılardan biri de Ebü'l-Yüsr Muhammed el-Pezdevî'dir. Pezdevî, peygamberlik kurumunu, beşerî, sosyal ve içtimai bir gereklilik olarak görmektedir. Pezdevî, peygamberlikle ilgili olarak diğer kelâm kitaplarında pek tartışılmayan Hz. Âdem'in peygamberliği meselesini tartışmış, Mu'tezile'den bazılarının onun peygamber olmadığı yönündeki görüşlerini ileri sürdükleri delilleri nakzederek Hz. Âdem'in peygamber olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır. Bazı Mu'tezilîler Hz. Âdem'in peygamber olamayacağı şeklindeki görüşlerini, onun Allah'a isyan ettiğini ifade eden âyete, isyandan dolayı da peygamberliğe layık olamayacağına ve Hz. Âdem yaratıldığında kendilerine peygamber olarak gönderilecek insanların olmadığına dayandırmaktadırlar. Pezdevî ise Hz. Âdem'in peygamber oluşunu, Âdem'in yaratılmasından sonra yanında Havva'nın bulunduğu, Havva'nın ve Âdem'in bizzat kendisinin de peygambere ve onun getireceği ilâhî hükümlere gereksinim duyduğuna ve Mu'tezilîlerin benimsediği peygamberlerin nite-liklerinden olan bütün küçük ve büyük günahlardan korunmuş olma anlamındaki masumiyet anlayışlarının yanlışlığını kanıtla- ma üzerine kurmuştur. Pezdevî, Sünnî kelâmın ve kelâmcıların ittifakla kabul ettiği Hz. Âdem'in peygamber oluşunu bu fikirde olmayan bazı Mu'tezilî kelâmcılara karşı hararetle savunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Ebü'l-Yüsr Muhammed el-Pezdevî, Peygamberlik, Hz. Âdem, Hz. Âdem'in Peygamber olup-olmadığı.

ABSTRACT

Abū al-Yūsir Muhammad al-Pazdawī is one of the theologians whose identity and books have been studied very little, although he came from a scholarly family that adhered to the Hanafi-Maturidi tradition. Pezdavi sees the institution of prophethood as a human, social and social necessity. Pezdavi discussed the issue of Adam's prophethood, which is not much discussed in other theological books, and tried to prove that Adam was a prophet by citing the evidences of some of the Mu'tazila that he was not a prophet. Some Mu'tazilites base their view that Adam could not be a prophet on the verse that states that he rebelled against God, that he would not be worthy of prophethood because of rebellion, and that there were no people to be sent as prophets to them when Adam was created. Pezdavi, on the other hand, states that Adam became a prophet, that Eve was with him after Adam was created, that Eve and Adam himself needed a prophet and the divine decrees that he would bring, and that all the minor and major characteristics of the prophets adopted by the Mu'tazilites. It is based on proving the wrong understanding of innocence in the sense of being protected from sins. Unanimously accepted by Pezdavi Sunni theology and theologians, He fiercely defended Adam's becoming a prophet against some Mu'tazilite theologians who did not agree with this idea.

Keywords: Theology, Abū al-Yūsir Muhammad al-Pazdawī, Prophethood, Adam, Whether Adam was a Prophet or not.

SUMMARY

The Hanafī-Māturīdī theologians, Abū Mansūr al-Māturīdī in particular, used both evidence and reason in dealing with theological issues, tried to understand the evidence with reason, and pioneered the acceptance of Islamic belief and faith by the new Islamic nations. Abū al-Yūs̄r Muhammad al-Pazdawī (d. 493/1099) is one of the Hanafī-Māturīdī theologians who followed this method

Abū al-Yūs̄r Muhammad al-Pazdawī is one of the theologians whose identity and books have been little researched, even though he came from a scholarly family of Hanafī-Māturīdī tradition. He dealt with the issue of prophethood from the point of view of the possibility of prophethood, just as he dealt seriously with almost all the theological issues that had been discussed until his time. He proved that sending prophets was "intellectually permissible and accepting prophets is obligatory/necessary in terms of transmission" by referring to various evidences used in his time, and he tried to refute the views of those who claimed that sending prophets was impossible (the Sumeniyya and Brahmins among the Indian scholars) with rational evidences rather than transmission. In al-Pazdawī's thought, the institution of prophethood is a human, social and societal necessity. Al-Pazdawī sees the prophet as necessary for the attainment of peace and happiness in social life and for the preservation and continuity of the order of existence.

Abū al-Yūs̄r al-Pazdawī, a Māturīdī, discussed the issue of Adam's prophethood, which is not discussed much in other theological books, and tried to prove that Adam was a prophet by refuting the evidence that some of the Mu'tazilites put forward for the view that he was not a prophet. Some Mu'tazilites base their view that Adam could not have been a prophet on the verse that states that he rebelled against God, that he was not worthy of prophethood because of his rebellion, and that there were no people to be sent as prophets when Adam was created. Thus, it is seen that the Mu'tazilites interpreted the religious texts according to their sectarian principles and made their sectarian understanding prevail and dominate the texts. On the other hand, al-Pazdawī based the prophethood of Adam on the fact that Eve was with him after his creation, that Eve and Adam himself were in need of a prophet and the divine rulings he would bring, and on proving the falsity of

the Mu'tazilites' understanding of innocence, which means being protected from all minor and major sins, as one of the qualities of prophets. Al-Pazdawī fervently defended the prophethood of Adam, which Sunnī kalām and theologians unanimously accepted, against some Mu'tazilite theologians who disagreed with it, and he was successful in this defense. In this respect, he provided an important opening to the researchers who came after him on this subject. However, in doing so, he adopted the view that the prophets were created as prophets, which is a view that needs to be analyzed and put forward with religious and rational evidences.

In our opinion, these debates on whether Adam was a prophet or not stem from the differences in the methods, ways and methods adopted and followed by the schools of theology. Here, the field of ismat, or innocence, which is accepted as one of the attributes of prophets, constitutes the center of the debate, and those who extended this field to cover the period before and after the prophethood were convinced that he could not be a prophet, while those who allocated this field to the period after the prophethood were convinced that he was a prophet. Another reason for the debate is that Adam's act of eating from the forbidden tree, which is mentioned in the Qur'an, is regarded as a great sin by some and a very minor mistake or sin, such as zelle, by others. One of the issues that influenced the debate was the distinction between prophets as messengers or prophets, according to which Adam was not the first messenger but the first prophet. Considering the above, it would be appropriate to say that this debate is not caused by religion but by the difference in the methods of understanding religion.

GİRİŞ

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö. 333/ 944) olmak üzere Hanefî-Mâtürîdî kelâmcıları kelâmî meseleleri ele alırken nassa ve akla birlikte yer vermişler, nassı akılla anlamaya çalışmışlar¹, Mu'tezilenin dinî nassları çeşitli tevillerle bir kenara bırakıp akli ön plana çıkarma yöntemlerine ve bu tarzdaki kelâmî görüşlerine muhalefet ederek İslâm inanç ve itikadının yeni İslâm'a giren milletlerce kabul edilmesine öncülük etmişlerdir. Ebû'l-Yüsr Muhammed el-Pezdevî (ö. 493/1099) de bu yöntemi izleyen Hanefî-Mâtürîdî kelâmcılarından biridir. O, kelâmî problemleri inceleme konusu edinirken genelde metotlu ve planlı bir tarz benimsemiştir. Kelâma dair konuları işlerken fazla detaya dalmadan az ve öz biçimde takdim etmeye çalışmışsa da bu yönteminin istisnaları da bir hayli fazladır. İncelediği kelâmî meseleler hakkında kendisine has bir yöntemle önce mensubu olduğu ve 'Ehl-i sünnet ve'l- cemaat' olarak isimlendirdiği Hanefî-Mâtürîdî ekolün görüşlerini açıklamıştır. Peşinden eserinin farklı yerlerinde, Ebû'l-Hasan el-Eş'arî'nin kelâmî sorunlar hususundaki görüşlerini ele almış ve çeşitli yönlerden tenkit etmiştir. Kaderiyye, Mu'tezile, Şia, Hâriciler vb. gibi diğer düşünce sahiplerinin görüşlerini de tenkit etmekten kaçınmamıştır.² Pezdevî metodik olarak öncüsü Mâtürîdî'yi de kapalı bulmuş, öncüsünün *Kitâbü'l-Tevhîd* isimli eserini "gereksiz uzatmalar, manada kapalılık ve planında bir zorluğun bulunduğu"³ düşüncesiyle yeni bir kelâm kitabı yazma gereksinimi duymuştur. Biz bu çalışmamızda Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'den sonra yaşamış pek önemli Mâtürîdî kelâmcılarından Ebû'l-Yüsr Muhammed el-Pezdevî'nin nübüvvet güncel bir deyişle elçilik/peygamberlik anlayışını özellikle bazı Mu'tezilîlerin karşı görüşüne rağmen Hz. Âdem'in peygamber olduğunu ispatlamaya yönelik görüşünü diğer Mâtürîdî kelâmcılarının

¹ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, thk. Fethullah Huleyf (İskenderiye: Dâru'l-Câmiati'l-Mısriyye, trs), 4.

² Ebû'l-Yüsr Muhammed Pezdevî, *Usûlu'd-dîn*, thk. Hans Peter Lins (Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1424/2003), 14-18; Krş. Selim Özarlan, *Pezdevî'nin Kelâmî Görüşleri* (Ankara: DİB. Yayınları, 2021), 12.

³ Ebû'l-Yüsr Muhammed Pezdevî, *Usûlü'd-dîn*, 14.

görüşlerini de göz önünde bulundurarak ortaya koymaya gayret edeceğiz.

İncelediğimiz bu konuda Pezdevî'yi tercih etmemizin nedeni hem nübüvvetle ilgili kimi Mu'tezilîlerin Hz. Âdem'in peygamber olmadığını söylediklerine vurgu yapmış olması ve onun peygamber olduğunu ispatlamaya çalışması, çünkü kelâmcılar ve müfessirler- belki de onun elçi olduğundan şüphe etmediklerinden- Hz. Âdem'in peygamberliği meselesiyle pek ilgilenmemişler, daha çok işlediği günahattan yaptığı tevbe⁴ ile alakadar olmuşlardır⁵ hem de Nesef'e ait Pezde'de⁶ dünyaya geldiği düşünülmekte olan Pezdevî ile ilgili özgün bilimsel çalışmaların yok denecek kadar az olmasından kaynaklanmaktadır.⁷ Hz. Âdem'in peygamber olmadığını söyleyen bazı Mu'tezilîlerin kimler olduğu da bizde merak uyandırmış ve bu konuyu incelememize kaynaklık etmiştir. Pezdevî, kelâm ile birlikte fıkıh

⁴ “Sonra Rabbi onu seçkin kıldı; tevbesini kabul etti ve doğru yola yöneltti”. Tâhâ 20/122. Tevbe, işlenen günahı derhal terk etmek suretiyle ondan pişman olmak, bir daha o günaha dönmemeye kesin karar vermektir. Tevbe, kötülener davranış ve eylemlerden övülen ve beğenilen işlere dönüş olarak da tanımlanmaktadır. Bk. Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 327; Ebû Hamid Muhammed el-Gazzâlî, *Ihyâü ulûmî'd-dîn* (İstanbul: y.y. 1986), 11/147; Seyyid Şerif Ali b. Muhammed Cürçânî, *Kitâbü't-Ta'rifât* (Beyrût: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416/1995), 70; Ebi'l-Meâlî Abdülmelik Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd ilâ kavâti'l-edilleti fî usûli'l-i'tikâd*, thk. Esad Temim (Beyrût: y.y. 1413/1992), 337; Fahreddin Râzî, *et-Tefsîrû'l-kebir/ Mefâtîhu'l-gayb* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1415/1995), 10/4; Adududdîn Abdurrahman b. Ahmed el-İcî, *el-Mevâkıf fî ilmi'l-keâm* (Beyrût: Âlemu'l-Kutub, trs.), 380; Sa'deddin Mesub b. Ömer b. Abdillâh et-Teftezânî, *Şerhu'l-makâsîd* thk. Abdurrahman Amira (Beyrût: y.y. 1409/1989), 5/163; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili* (İstanbul: Çelik-Şura, trs.), 7/ 429; Selim Özarlan, *Kelâmda Tevbe* (Ankara: Bizim Büro, 2003), 55-57.

⁵ Ferruh Kahraman, “Bir Tefsîr-Kelâm Problemi: Hz. Âdem'in Yasak Ağaca Yaklaşması” *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15/27 (2013/1), 223.

⁶ Pezde, Nesef'e altı km mesafede bulunan kale ve yerleşim yerinin adıdır. Bk. Şihabuddin Ebi Abdullâh Yakut b. Abdullâh Hamevî, *el-Mu'cemu'l-Büldân* (Beyrût: y.y. 1979), 1/409.

⁷ Diğer Hanefî-Mâtürîdî kelâm bilginleri hakkında bazı çalışmalar yapılmış olsa da Pezdevî hakkında *Usûli'd-dîn* isimli kitabının Prof. Dr. Şerafettin Gölcük tarafından Ehl-i Sünnet Akaidi (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1988) ismiyle çevirisinden ve Prof. Dr. Selim Özarlan'ın “*Pezdevî'nin Kelâmî Görüşleri* (Ankara: DİB Yayınları, 2010, 2013, 2021)” isimli kitabından ve yine Selim Özarlan'ın , “Türk Bilgini Ebû Yusr Muhammed Pezdevî'nin İmamet/Devlet Başkanlığı Anlayışı ve Günümüze Yansımaları”, 8. *Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi* (09-13-Haziran 2010, Celal-Abad/ Kırgızistan), Türk Dünyasında Muhtemel İşbirliği Alanları Sempozyum Tebliğleri (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2011), 79-88; Prof. Dr. Selim Özarlan, “Selçuklu Dönemi Kelâmcılarından Pezdevî ve İslâm Düşüncesine Katkıları”, *II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu/ Selçuklularda Bilim ve Düşünce, Bildiriler*, C. II, Düşünce ve Felsefe (Konya: 2013, 225-238)” isimli tebliğlerinden başka, bildiğimiz kadarıyla bir çalışma yoktur. Ayrıca bk. Selim Özarlan, ‘Ebu'l-Muin en-Nesefî'nin Devlet Başkanlığı Anlayışı’, *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 14/3-4 (2001).

ilmi ile de ilgilenmiş, Semerkand'da yargıçlık görevini (kadılık) icra etmiş, bu kentte Büyük Selçuklu Padişahı Melikşâh'ın askerlerinin kenti almalarına tanık olmuş, Buhara'da 1099'da vefat etmiştir.⁸

Kelâm ve fıkıh ilmini başlangıcı Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'ye kadar ulaşan Hanefî- Mâtürîdî bilginlerden öğrendiğini bildiğimiz⁹, kardeşi İslâm'ın övüncü ünvanlı Ebû'l-Usr Ali Muhammed el-Pezdevî (ö. 482/1089) gibi âlim bir soydan gelen Ebû'l- Yüsr Muhammed el-Pezdevî, peygamberliğin imkânı ve gerekliliği konusunda derinden alakadar olmuş, ona itikâd alanındaki değerli kitabı *Usûlu'd-dîn*'de on beş sahife yer ayırmıştır.¹⁰

1. Peygamberliğin Önemi ve Kavramsal Çerçeve

İlâhî dinlerin tamamında olduğu gibi, son ilâhî din olan İslâm da nübüvvet müessesesi üzerine kurulmuştur. Semavî (ilâhî) dinlerin tamamı önem ve değerini nübüvvet ve risalet kurumuna dayanmasından alırlar. Peygamberlik bahsi ilk akâid eser ve risalelerinde pek işlenmez. Nübüvvet konusunun akâid ve kelâm literatürüne girişi ve detaylarıyla işlenişi bazı iç ve dış faktörlerin etkisiyle olmuştur. İslâmî fetihlerle birlikte ortaya çıkan Yahudi ve Hıristiyan din bilginleriyle yapılan tartışmalar, eski Yunan ve Hint filozofların ve Brahmanların peygamberlik anlayışları, Şifîlerin nübüvvet ve imamet anlayışları ve buna yönelik faaliyetleri, Mu'tezilenin peygamberlik konusuna yaklaşımı, bu etkenlerin başında yer almaktadır.¹¹

Akâid ve kelâm kitaplarında elçilik konusunun işlenmesine, genellikle “nebi” ve “resul” kavramlarının sözlük ve terim anlamlarının açıklanmasıyla başlanmaktadır. Sorunu incelerken öncelikle kelâm literatüründe peygamber kavramlarıyla neyin ifade edilmek istendiğini belirtmemiz gerekir. Allah'ın insanlar arasından seçip kendisine vahyettiği ilâhî mesajları insanlara tebliğ edip ulaştıran kişiye peygamber denilmektedir. Haber taşıyan ve elçi anlamına gelen Farsça peygamber kelimesinin Arapça karşılığı *resul* ve mürsel kelimeleridir.¹² Allah'ın emir ve yasaklarını insanlara haber veren, kendisinden önceki peygamberin kitap ve şeriatını toplumuna bildirmekle görevli peygambere *nebi* denirken yeni bir kitap ve yeni bir şeriatla insanlara gönderilen peygambere *resul* denilmektedir.¹³ Kelâmcımız

⁸ Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n- nûbelâ* (Beyrût: y.y., 1413/1993), 19/49; İbn Kutluboğa, *Tâcü't- terâcim fi tabakâti'l-Hanefiyye* (Bağdat: y. y., 1962), 66.

⁹ Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n- nûbelâ*, 19/49; Ebû'l-Hasen Muhammed Leknevî, *Kitabü'l-Fevâidi'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye* (Mısır: y.y. 1324), 188.

¹⁰ Pezdevî, *Usûli'd-dîn*, 135 vd.

¹¹ Şerafettin Gölcük - Süleyman Toprak, *Kelam* (Konya: Tekin Yayınları, 1991), 265.

¹² Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrût: Daru's-Sadr, 1414/1994), 11/284.

¹³ Ebû'l-Yüsr Muhammed Pezdevî, *Usûlü'd-Din (Ehl-i Sünnet Akaidi)*, çev. Şerafettin Gölcük (İstanbul: Kayhan Yayınları, 1988), 320.

Pezdevî de buna benzer nebi ve resul tanımını yapar ve Allah'ın kendisine Cebrail'i gönderip yeni bir şeriat verdiği kişiye *resul*, Allah'ın kendisine Cebrail'i gönderip şeriat vermediği ancak Allah'ın insanları İslâm'a davet için ilham verdiği ve bunu rüyada gösterdiği kimseye de nebi demektir. Pezdevî'ye göre nebi kelimesi haber vermek ve yüce olmak anlamındaki ne-be-e kökünden gelir.¹⁴ Pezdevî de dâhil Ehl-i sünnet kelâm bilgileri resul ve nebi kavramları arasında ayırım yapmışlar, resulün daha kapsamlı bir anlam alanına sahip olduğunu düşünmüşlerdir. Buna göre her resul nebi iken, her nebi resul değildir.¹⁵ Peygamberlerin vefatlarından sonra da resul ve nebi olarak anılıp o şekilde kalacaklarını benimseyen Pezdevî, elçilerin ölümlerinden sonra gerçek itibarlarının ve sahip oldukları hükümlerin devam etmeyeceğini belirten Mu'tezilenin görüşünü anlamsız bulur. Ona göre resul elçiliğiyle Allah'ın nezdinde şerefli ve üstün bir konuma sahiptir. Söz konusu onur ve şeref ölümünden sonra da devam eder. Pezdevî, nebi ve resul arasında üstünlük derecelendirmesi de yaparak nebinin şeref ve değerinin resulünkinden daha aşağıda olduğunu belirtir. Ona göre mümin de Allah nezdinde üstün ve değerlidir, fakat peygamberlerden daha aşağıdadır.¹⁶

Araştırmacı bilginlere göre ise nebi ile resul arasında bir fark bulunmamaktadır. Bu anlayışa göre Allah'ın kendisine vahyettiklerini insanlara tebliğ etmek üzere gönderdiği kişi hem nebi hem de resuldür. Ancak kendisine bir şeriat ile bir kitap verilen veyahut önceki şeriatı nesh eden kişiye resul dendiğine dair herkes aynı görüştedir.¹⁷ Kur'an'da resul ve nebi kavramları bazı peygamberlerde olduğu gibi Hz. Muhammed için de birlikte kullanılmıştır.¹⁸

2. Pezdevî'ye Göre Peygamberliğin İmkânı ve Gerekliği

İslâm düşünce tarihinde nübüvve ile ilişkin tartışılan konulardan birisi de peygamber göndermenin diğer bir deyişle nübüvvetin imkân dâhilinde olup olmadığı sorunudur. İslâm düşüncesinde peygamberliğin gerekliliğine direkt olarak karşı çıkarak nübüvveye itiraz edenler İbnü'r-Râvendî (ö.

¹⁴ Pezdevî, *Usûlü'd-dîn (Ehl-i Sünnet Akâidi)*, 320.

¹⁵ Ebû Bekir Muhammed b. Hasan İbn Fûrek, *Mücerredü makalati 'ş-şeyh Ebi'l-Hasen el-Eş'ârî*, thk. Daniel Gimaret (Beyrût: y. y. 1987), 174; Pezdevî, *Usûlü'd-Din (Ehl-i Sünnet Akâidi)*, 320.

¹⁶ Pezdevî, *Usûlü'd-dîn*, 320.

¹⁷ Sa'duddîn Mes'ûd b. Ömer et-Teftazânî, *Şerhu'l-Mekâsîd*, thk. Abdurrahman Amira (Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1409/1989), 5/5; Kemaluddin Muhammed İbn Hümâm, *el-Müsâyere fi'l-akâidi'l-münciye fi'l-âhireti* (İbn Kutluboğa - Zeyneddin Kasım el-Hanefî, *Şerhu'l-Müsâyere* ile beraber) (Mısır: Bulak, 1317/1899), 198; Kemâleddin İbn Ebû Şerîf, *el-Müsâmere (el-Müsâyere ve İbn Kutluboğa'nın Hâşiyesi ile birlikte)* (Mısır: Bulak, 1317/1899), 198.

¹⁸ el-A'râf 7/157.

301/913)¹⁹ ve Ebû Bekir er-Râzî (ö. 313/925) olmuştur. Bunların dışında peygamberliğin gerekliliğine yönelik ciddi itiraz ve tenkitler İslâm kaynaklarında Berâhime ve Sümeniyye adıyla anılan Hintli inanç gruplarından gelmiştir. Bunlar akli gerçeğe ulaştırıcı yegâne bilgi aracı olarak gördüklerinden vahyi ve peygamberliği gereksiz ve imkânsız görmüşlerdir.

Pezdevî, *Usûlu'd-dîn* isimli kelâm kitabında peygamberlik meselesiyle ilişkin olarak elçi göndermenin aklen imkânsız değil, mümkün ve caiz olduğu, Hz. Âdem'in peygamber olduğu, Hz. Peygamber'in nübüvvetinin ispatı, nebi ve resul konularıyla ilgilenmiştir. Pezdevî, zamanına kadar tartışılan aşağı yukarı bütün kelâmî meseleleri ciddiyetle ele aldığı gibi peygamberlik konusuna da peygamberliğin imkânı açısından yaklaşmıştır. Peygamber göndermenin aklen caiz, peygamberleri kabul etmenin de naklen vacip/gerekli olduğunu zamanında kullanılan çeşitli delillere başvurmak suretiyle kanıtlamış, peygamber göndermenin imkânsız olduğunu ileri sürenlerin (Hint bilginlerinden Sümeniyye ve Brahmanlar) görüşlerini nakilden çok akli delillerle çürütmeye çalışmıştır.²⁰ Pezdevî'nin düşüncesinde peygamberlik kurumu insanî, sosyal ve toplumsal bir gerekliliktir. Pezdevî, toplumsal hayatta huzur ve mutluluğun kazanılması, varlık düzeninin korunup devamlılığı için peygamberi gerekli görmektedir.

Akıl ile insanlar neyin iyi neyin kötü olacağını bileceğinden hareketle peygamber göndermeye gereksinim bulunmadığını söyleyenlere Pezdevî, aklın insanlara lazım olan her şeyi bilemeyeceğini, idrakten mahrum olduğu konuların bulunduğunu, idrakten aciz olduğu konularda insanların peygamberlere gereksinim duyacağını belirterek karşılık verir. O, aklın idrakten aciz kaldığı bir takım dinî olgulardan söz eder: Akıl, iyi ve kötü olan

¹⁹ Önceleri Mu'tezilenin sekizinci tabakasında iken bu ekolden ayrılan İbn Râvendî, daha sonraları amansız bir Mu'tezile muhalifi olmuştur. Bu arada dinden uzaklaşıp, inançsızlığını izhar ederek, zındıklardan olmuştur. İbn Nedîm'in bildirdiğine göre önceleri hayırlı bir yol, güzel bir yaşama sahipken bu hasletlerinden uzaklaşmıştır. Buna sebep olarak da ilminin aklından daha çok olduğunu belirtir. İnançsızlığa/ilhada düşmesine neden olabilecek başka şeylerden bazıları da ailesini kaybetmesi, başkanlık arzu etmesi ancak buna nail olamaması gösterilmektedir. *Kitâbü'l-İmâme*'yi de Rafizîlerden para aldığı için yazdığı rivayetler arasındadır. Birçok kitaba sahip olan İbn Râvendî'nin kitapları küfürle doludur. Nübüvveti ve risâleti inkâr etmiştir. Hayyât, Ebû Ali el-Cübbâî ve Zübeyrî onu görüşlerinden dolayı tenkit etmiştir. Öldürülmekten korktuğu için kaçtığı, Kufe'de bir Yahudiye sığındığı ve daha sonra da evinde öldüğü nakledilmektedir. Kitaplarından bazıları şunlardır: *Kitâbu halku'l-Kur'ân*; *Kitâbu'l-Bekâ' ve'l-fenâ'*; *Kitâbu lâ şey illâ Mevcûd*; *Kitâbu'l-Mercan fî ihtilâfi Ehli'l-İslâm*; *Kitâbu'l-Esmâi ve'l-ahkâm*; *Kitâbu'l-İbtidâ' ve'l-iâde*; *Kitâbu'l-İmâme*; *el-Ferid fî'r-reddi ala'l-Enbiyâ*, *Kitâbu'l-Tâc fî'r-reddi ala'l-Muvahhidîn*. Bk. Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebi Yakûb İshâk İbn Nedîm, *el-Fihrist*, thk. eş-Şeyh İbrahim Ramazan (Beyrût: Dâru'l-Mârifet, 1417/1997), 216; Ahmed b. Yahya İbn Murtazâ, *Tabakâtü'l-Mu'tezile*, thk. Susanna Diwald - Wilzer (Beyrût: Dâru'l-Muntazar, 1409/1988), 92.

²⁰ Pezdevî, *Usûlü'd-dîn*, 129-134.

şeyleri bilse de ibadetlerin nasıl olacağını ve miktarını bilemez. Hâlbuki insanların yaratıcıya ibadet ve kulluğa ihtiyaçları vardır. Yine akıl, zulüm niteliğini taşıyan olaylara hangi cezaları vereceğini bilemez ve cezalarda dinî ahkâmı belirleyemez. Zalimlerin kötülüklerinden insanları koruma hususunda akıl kesin bir yargı da bulunamaz. Bu nedenle insanları idare eden, bir yol göstericiye ihtiyaç vardır. Belirtilen bu hususları ve daha birçok olasılıklı sorunları elçiler açıklığa ve çözüme ulaştırmıştır. Bu sebeple insanların sosyo-ekonomik ve dinî hayatlarında mutlu, huzurlu ve barış içerisinde insanca yaşamaları için nübüvvet ve elçiye gereksinimleri vardır. Bu da peygamber göndermenin aklen güzel bir şey olduğunu gösterir.²¹

“Dünyada elçi, elçi gönderenin cinsindedir yani insan başka bir insanı elçi olarak göndermektedir. Allah hakkında böyle bir düşünce imkânsız olduğundan dünya hayatına kıyasla peygamber göndermek mümkün değildir” diyenlere Pezdevî, “Peygamberin peygamber gönderenin cinsinden olması gerekmez ancak elçinin elçilik görevini yapmaya ehil ve layık olması gerekir” diyerek karşılık verir. Çünkü dünyada elçinin, elçi gönderenin cinsinden olması şart değil mümkün bir şeydir.²²

Allah'ın peygamber göndermesi Mâtürîdî kelâmcıların çoğunluğuna göre aklen mümkündür. Allah'ın resuller göndermesi tarihen sabittir ve insanlar buna tanıklık etmiştir. Bu sebeple peygamberleri kabul etmek dinen/şer'an vâciptir.²³ Allah'ın insanlara peygamber göndermesi, O'nun hikmetinin gereğinden olup insanlara kerem lütuf ve rahmetidir. Yüce Allah'ın peygamberler göndermesinde bireyler için birçok hikmet, fayda, iyilik ve güzellik bulunmaktadır.²⁴

Mâtürîdîler gibi Eş'arî kelâmcılara göre de Allah'ın peygamber göndermesi aklen mümkün, naklen gerekli/vâciptir. Ancak Eş'arîlerin anlayışına göre Allah'ın fiil ve eylemleri hikmet, fayda ve menfaat gibi illet ve sebeplerle doğrudan ilintili bulunmadığı için, O, yalnızca kendi murad ettiğiinden peygamber göndermiştir. Allah sırf kendi irade ettiği için elçi göndermiş, bunda Mu'tezilenin düşüncesinin aksine insanların yarar ve menfaatları

²¹ Pezdevî, *Usûlü'd-dîn*, 130-131; Ebü'l-Muîn en-Neseî, *Temhîd fî usûli'd-dîn*, thk. Abdulhâyy Kabil (Kahire: Dâru's-Sekâfe, 1407/1987), 42; Cüveynî, *İrşâd*, 256-257; Nureddîn Sabûnî, *el-Bidâye fî usûli'd-dîn*, thk. Bekir Topaloğlu (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005), 45-46, dipnot no: 2; Saduddin et-Teftâzânî, *Şerhu'l-Akaid Kelâm İlmi ve İslâm Akaidi* içinde orijinal metin, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergah Yayınları, 1992), 61; İbn Hümam, *Müsâvere*, 187-189; İbn Ebû Şerîf, *el-Müsâmere*, 187-189. Benzer ifadeler için bk. Kâdî Abdülcebbar Ahmed, *Şerhu Usûli'l-hamse*, thk. Abdülkerim Osman (Kahire: Mektebetü'l-Vehbe, 1416/1996), 563-564.

²² Pezdevî, *Usûlü'd-dîn*, 133.

²³ Pezdevî, *Usûlü'd-dîn*, 129; Sabûnî, *el-Bidâye*, 45; İbn Ebû Şerîf, *el-Müsâmere*, 193.

²⁴ İbn Hümâm, *Müsâvere*, 191-192; İbn Ebû Şerîf, *el-Müsâmere*, 191-192; Sabûnî, *el-Bidâye*, 45; Teftâzânî, *Şerhu'l-Akaid*, 61.

gözetilmemiştir. Dolayısıyla Allah'ın elçi gönderip göndermemesi aynı derecede mümkündür. Elçiler göndermek aklen imkânsız olmadığı gibi Allah'ın üzerine gerekli de değildir.²⁵

Mu'tezilî kelâmcılar ise peygamber göndermeyi Allah üzerine vacip kılmışlar,²⁶ bu düşüncelerini salah - aslah yani Cenab-ı Hakk'ın yarattığı insanların faydasına olan en iyi şeyleri yapmasının lüzumluluğu ilkesine dayandırmışlardır.²⁷

Sünnî kelâmcılar yani Mâtürîdî ve Eş'ariler bu sözleriyle hem peygamber göndermeyi imkânsız gören Berâhime ve benzerleri gibi akımlara hem de elçi göndermeyi Allah üzerine aklen vâcib kılan Mu'tezile'ye karşı olduklarını ortaya koymuşlardır. Onlara göre Allah'ın peygamber göndermesi aklen mümkün/câiz, naklen ise gerekli yani vâciptir.

3. Peygamberlerin Özellikleri

Pezdevî, elçilerin özelliklerinden detaylı bir şekilde söz etmemektedir. Onların özellikleriyle ilgili olarak, Mu'tezilenin aksine elçilerin bütünüyle masum (günahsız) olmadıklarını, doğruluklarını mucize göstererek kanıtladıklarını ve kadınlardan peygamber gönderilmediğini yani sadece erkeklerin elçiler olarak gönderildiğini belirtmekle yetinmiştir.²⁸ Söz konusu edilen özelliklerin ilki Mu'tezilî peygamber anlayışına aykırıyken üçüncü özellik Eş'ârîlerin kadınlardan da peygamber olabileceği şeklindeki anlayışlarına aykırıdır.²⁹ Pezdevî'nin de içinde bulunduğu Hanefî-Mâtürîdîlerin bu meselelere yaklaşımları, konuyla alakalı olan Kur'ân âyetlerinin³⁰ zahirî anlamlarına uygun olduğu gibi realiteye de uygun düşmektedir.

4. Hz. Âdem'in Peygamberliği Meselesi

Pezdevî, peygamberlikle ilgili olarak diğer kelâm kitaplarında pek tartışılmayan Hz. Âdem'in peygamberliği meselesini tartışmış, Mu'tezileden bazılarının onun peygamber olmadığı yönündeki görüşlerine dair ileri sür-

²⁵ İbn Fûrek, *Mücerredü makalati's-şeyh Ebi'l-Hasen el-Eş'arî*, 174; Ebû Mansûr Abdulkâhir b. Tâhir el-Bağdâdî, *Kitâbu Usûlü'd-dîn* (Beyrût: Dâru'l-Afâki'l-Cedîde, 1401/1981), 154; Cüveynî, *İrşâd*, 260; Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-i'tikâd* (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1988), 121.

²⁶ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu Usûli'l-hamse*, 563; Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-i'tikâd*, 121.

²⁷ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu Usûli'l-hamse*, 564; İbn Hümâm, *Müsâyere*, 191; İbn Ebû Şerîf, *el-Müsâmere*, 191.

²⁸ Pezdevî, *Usûlü'd-dîn*, 134-136.

²⁹ İbn Fûrek kadınlardan dört adet nebi olduğunu, ancak Yûsuf Suresi 109. âyet gereğince bunların içerisinde resul bulunmadığını belirtmektedir. Bk. İbn Fûrek, *Mücerredü makalati's-şeyh Ebi'l-Hasen el-Eş'arî*, 174; Elçilerin cinsiyeti ile ilgili olarak Mâtürîdî ve Eş'arî kelâm okullarının görüşleri ve değerlendirilmesi hakkında detaylı bilgi için bk. Selim Özarslan, 'Peygamberin Özelliklerinden Erkek Olmak ve Düşündürdükleri', *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* X/2, 2006, 107-118.

³⁰ Yûsuf 12/ 109; en-Nahl 16/43; el-Enbiyâ 21/ 7.

dükleri delilleri nakzederek Hz. Âdem'in peygamber olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır. Pezdevî, Hz. Âdem'in peygamberliği meselesini tartışırken onun peygamber olmadığını iddia eden bazı Mu'tezilîlerden söz etmiş³¹ ancak bunların kimler olduğuna açıklık getirmemiş örnek de olsa bir isim zikretmemiştir. Bu durum konuyla ilgilenmemize sebebiyet vermiştir. Hz. Âdem'in peygamber olup olmadığı tartışması bize öyle geliyor ki doğrudan dinî bir sorun değil, dinî anlamada kullanılan yöntem ve benimsenen metodolojiyle ilgili bir meseledir. Bu hususun bilincinde olarak bu konudaki tartışmaya yaklaşılmalı ve konu bu çerçevede değerlendirilmelidir.

Pezdevî'ye göre Ehl-i kible'nin tamamı, Hz. Âdem'in (a.s.) peygamber olduğunda hemfikirdirler ki genel kabulde bu doğrultudadır. Öncüsü Mâtürîdî de Hz. Âdem'in işlediği günahın iradî olup olmadığı mahiyetine yönelik görüşleri ve cezalandırmanın hikmetlerini aktardığı sırada onun ilk insan ve ilk peygamber olduğuna şu sözüyle işaret etmektedir: "Hz. Âdem'in yasaklanmış ağaçtan yemesi sebebiyle itâba mâruz bırakılmasında, emre karşı çıkışın doğuracağı vebali başkalarına gösterme, günahlardan sakındırma ve bunların kalbe yönelik tehlikelerinin boyutlarını gözler önüne serme gibi hikmetler de bulunmaktadır. Çünkü insan türünün atası ve bu türe gönderilen peygamberlerin ilki olan Âdem bu kadarcık bir zelle sebebiyle cezalandırılmıştır."³² Nitekim kendisinden yaklaşık bir asır sonra yaşayan Mâtürîdî kelâm bilgini Nüreddîn es-Sâbûnî (ö. 580/ 1184), bu konuda "Biz nebi ve resullerin tamamına iman ederiz. Onların ilki Âdem, sonuncusu da Muhammed'dir deriz"³³ demektedir. Bağdâdî ise Müslüman tarihçilerin peygamberlerin sayısının yüz yirmi dört bin olduğunda hemfikir olduklarını, sahih haberlerinde bunu doğruladığını, onların ilkinin babamız Hz. Âdem (a.s.) sonuncusunun da peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.s.) olduğunu, bunların 313'ünün ise resul olduğunda icmâ bulunduğunu belirtir.³⁴ Meşhur Mu'tezilî kelâm bilgini Kâdî Abdülcebbar da şeriatların neshi konusunu işlerken Hz. Âdem'in şeriatında kız kardeşle evlenmenin mübah olup daha sonra Hz. Musa (a.s.) şeriatıyla bunun haram kılındığından³⁵ söz eder ki bu da onun Hz. Âdem'i (a.s.) peygamber olarak kabul ettiğini gösterir. Eş'arî kelâmcısı Şehristânî de şeriatın Hz. Nûh'tan (a.s.) itibaren, hudud ve ahkâmın da Âdem (a.s.), Şit (a.s.) ve İdris (a.s.)'le başladığını

³¹ Pezdevî, *Usûli'd-dîn*, 134.

³² Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu (İstanbul: Ümraniye Belediye Başkanlığı, 2020), 1/126.

³³ Nureddin es-Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, Lâleli Ktp. 2271, vr. 40b; Safa Bardakçı, *el-Kifâye fi'l-Hidâye Tercümesi* (Ankara: Sage, 2018), 76.

³⁴ Bağdâdî, *Kitâbu Usûli'd-dîn*, 157.

³⁵ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu usûli'l-hamse*, 579; Kâdî Abdülcebbar Ahmed, *el-Muhtasar fi Usûli'd-Dîn/ Dinin Temel İlkeleri*, çev. Hulusi Arslan (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2017), 130.

bildirerek onun peygamberliğini kabul etmektedir.³⁶ Kur'ân'da Hz. Âdem (a.s.)'in nebi yahut resul olduğunu açık seçik bir şekilde belirten bir âyet bulunmuyorsa da -yani o nebi yahut resul idi şeklinde- İslâm inancına göre Hz. Âdem'in (a.s.) ilk peygamber olduğunda bir şüphe yoktur. Zira Hz. Âdem Allah'tan kelimeler³⁷ yani ilham ve vahiy almış³⁸, Allah'ın kelâmına aracısız (bilâ vâsita) muhatap olmuş³⁹, eşyanın isimlerini meleklere anlatma ve cennete yerleşip orada bazı şeyleri yapma ve yapmama sorumluluğu kendisine yüklenmiştir.⁴⁰ “(Allah buyurdu ki): *Ey Âdem! Sen ve eşin cennete yerleşip dilediğiniz yerden yeyin. Ancak şu ağaca yaklaşmayın! Sonra zalimlerden olursunuz*”⁴¹ Yine Hz. Âdem'in (a.s.) Nuh'la birlikte âlemlere üstün kılındığı da Kur'ân'da bildirilmektedir.⁴² Hz. Peygamber de kendisine yöneltilen ilk peygamberin kim olduğu şeklindeki soruya “*Âdem*” cevabını vermiştir.⁴³ Bununla birlikte ilk resul mü yoksa nebi mi olduğu ise tartışılmış, ilk resulün Hz. Nûh olduğu Kur'ân'a⁴⁴ dayandırılmıştır.⁴⁵ Kur'ân'da 16 yerde Âdem'in adından tek olarak, 8 yerde “*benî Âdem*”⁴⁶ ve 1 yerde de “*zürriyeti Âdem*”⁴⁷ şeklinde söz edilmektedir.⁴⁸ Kur'ân-ı Mü-

³⁶ Ebû'l-Feth Muhammed Abdülkerim eş-Şehristânî, *el-Mîlel ve'n-nihâl*, thk. Ahmed Fethi Muhammed (Beyrût: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, trs.), 35.

³⁷ Mâtürîdî, âyette söz konusu edilen “vahiylere (kelimât)” diğer bir sûrede yer alan şu duadan ibaret olduğunu belirtir: “*Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik, bizi bağışlamaz, merhamette bulunmazsan ve bize acımazsan şüphesiz ki hüsrana uğrayanlardan oluruz*” (el-A'râf 7/23). Bk. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 1/ 137.

³⁸ “*Bu sırada (pişmanlık duyan) Âdem Rabb'inden ilhamlar aldı ve tövbe etti, O da tövbesini kabul etti. Zaten Allah tövbeleri kabul eden ve esirgeyip bağışlayandır.*” (el-Bakara 2/37).

³⁹ “*Allah, Âdem'e bütün isimleri öğretti. Sonra onları meleklere gösterdi ve 'iddianızda haklı iseniz şunların isimlerini bana bildirin, dedi'*” (el-Bakara 2/31); “*Allah, 'Ey Âdem, bunların isimlerini meleklere söyle!' buyurdu. O da isimleri kendilerine bildirdince, Allah, 'Ben göklerin ve yerin sırlarını bildiğim gibi açıkladığımız ve gizlediğiniz her şeye de vâkıfım dememiş miydim?' buyurdu.*” (el-Bakara 2/ 33); bk. Bağdâdî, *Kitâbu Usûli'd-dîn*, 156.

⁴⁰ el-Bakara 2/33, 35; el-A'râf 7/19; Tâhâ 20/117.

⁴¹ el-A'râf 7/19.

⁴² Âl-i İmrân 3/33-34: “*Allah birbirinden gelme bir nesil olarak Âdem'i, Nûh'u, İbrahim ailesi ile İmrân ailesini seçip âlemlere üstün kıldı. Allah işiten ve bilendir.*” Kur'ân yorumcularının çoğunluğuna göre, İbrahim ve İmrân ailesinden kast onlardan sonra gelen elçilerdir.

⁴³ Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned* (Beyrût: Dâru's- Sadr, trs.), 5/178, 179, 265.

⁴⁴ Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Nûh (a.s.), mürsel (eş-Şuarâ 26/105), resul (eş-Şuarâ 26/107), apaçık uyarıcı (ez-Zâriyât 51/50) vb. gibi çeşitli sıfatlarla anılmaktadır.

⁴⁵ Pezdevî, *Usûli'd-dîn*, 135; Muhammed Reşid Rızâ, *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Kerîm (Teşvirü'l-Menar)* (Mısır: y.y., 1366), 8/354-355.

⁴⁶ el-Bakara 2/31, 33, 34, 35, 37; Âl-i İmrân 3/33, 59; el-A'râf 7/11, 19; el-İsrâ 17/61; el-Kehf 18/50; Tâhâ 20/115, 116, 117,120, 121.

⁴⁷ Meryem 19/58.

⁴⁸ Muhammed Fuad Abdülbâkî, *Mucemu'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*

bîn'de bütün insanlara “*Yâ benî Âdem*”⁴⁹ şeklinde hitap edildiğinden Hz. Âdem ‘Ebü'l-Beşer’ lakabıyla da anılmıştır.⁵⁰ İslâm kelâm bilginlerinin büyük çoğunluğu da Hz. Âdem’in peygamberliğini onun Hz. Nûh ile birlikte seçilip âlemlere üstün kılındığını bildiren âyeti⁵¹ ve kendisine bütün isimlerin öğretildiği, meleklerin kendisine secde etmeleri gibi bazı şeylerin emredildiği ve yasaklanan ağaca yaklaşma gibi bazı şeylerin de yasaklandığını ifade eden âyetleri göz önünde bulundurarak Kur’ân’a dayandırmışlar⁵², buna ilaveten hadis ve icma ile de sâbit olduğunu belirtmişler, onun peygamberliğini inkâr etmenin küfür olduğunu söylemişlerdir.⁵³ Hz. Âdem’i de Safiyyullah (Allah’ın seçtiği) ünvanıyla anmışlardır.⁵⁴ Sa’lebî (ö. 427/1035) isimli İslâm bilgini de Hz. Âdem’i yalnızca Allah’ın Âdem’e özgü kıldığı özelliklerini 23 maddede anarak onun ilk peygamber olduğunu belirtmiştir. Allah’ın Âdem’e özgü kıldığı bu özelliklere örnek olarak şunları sıralayabiliriz: Allah Âdem’i eliyle yaratmış, ruhundan ona üflemiş, onu en güzel suret ve şekilde yaratmış, böyle olduğuna Tin Sûresinde yemin etmiştir. Yarattıktan sonra onu amelsiz olarak cennete yerleştirmiş,

(İstanbul: Çağrı Yayınları, 1987), 24.

⁴⁹ el-Mâide 5/27; el-A’râf 7/26, 27, 31, 35, 172; el-İsrâ 17/70; Yaşin 36/ 60.

⁵⁰ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed Ragıb el-İsbehânî, *el-Müfredât fî garibi'l-Kur’ân* (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1986), 14; Ebü İshâk Ahmed b. Muhammed İbn İbrahim en-Nisâbüri es-Sa’lebî, *Kasasu'l-enbiyâ a'râisu'l-mecâlis* (Beyrût: Dâru'l-Mâ'rife, trs.), 42; Süleyman Hayri Bolay, “Âdem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: 1988), 1/358.

⁵¹ Âl-i İmrân 3/ 33-34.

⁵² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 1/112; Bağdadî, *Kitâbu Usûli'd-dîn*, 156; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihâl*, 35; Sa'lebî, *Kasasu'l-enbiyâ a'râisu'l-mecâlis*, 42; Abdülkerim eş-Şehristânî, *Nihâyetü'l-ikdâm fî ilmi'l-keîâm* (Kahire: Mektebetü'l-Mütenebbi, trs.), 426.

⁵³ Seyfeddin Âmidî, *Gâyetü'l-merâm fî ilmi'l-keîâm* (Kahire: y.y., 1391), 318; Saduddin Taftazânî, *Şerhu'l-Akâid Kelâm İlmi ve İslâm Akaidi* içinde orijinal metin, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergah Yayınları, 1992), 62; Mustafa Erdem, *Hz. Âdem (İlk İnsan)* (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 15, 169.

⁵⁴ Sa'lebî, *Kasasu'l-enbiyâ a'râisu'l-mecâlis*, 42; Âmidî, *Gâyetü'l-merâm fî ilmi'l-keîâm*, 318; Erdem, *Hz. Âdem (İlk İnsan)*, 15. Tarihî kaynaklara göre, Hz. Âdem bin sene yaşamış, vefatından on bir gün önce hastalanmış, oğlu Şit'e çeşitli vasiyetlerde bulunmuş, vefatı üzerine Güneş ve Ay tutulmaları gerçekleşmiş, melekler tarafından oğlu Şit ile birlikte su ve sedir ile yıkanmış, üç kat libasla kafenlenmiş, cenaze namazı kılınmış ve yeryüzünde ilk kurulan yerleşim yeri olan Meşâriku'l-Firdevs'te defnedilmiştir. Defnin nasıl olacağı da bu şekildeki örneklerle Âdemoğullarına gösterilmiştir. Defnedildiği yer konusunda ihtilaflar mevcuttur. İbn Abbas'tan yapılan rivayete göre Hz. Âdem Hindistan'da Nud dağında ölmüş; Hz. Nûh, Tufan günlerinde Hz. Âdem'in tabutunu gemiye alarak taşımış, gemiden çıkınca onu Beyti Makdis'e defnetmiştir. Defnedildiği yerin Mekke olduğu, Mekke yakınlarındaki Ebü Kubey's mağarası olduğu da rivayetler arasında bulunmaktadır. Yine Hz. Âdem'in Cuma günü öldüğü, eşi Havva'nın da kendisinden sonra bir yıl yaşayıp vefat ettiği ve Âdemle birlikte gömüldüğü rivayet edilmektedir. Bk. Sa'lebî, *Kasasu'l-enbiyâ a'râisu'l-mecâlis*, 41.

bir ağaç hariç bütün cennet nimetlerini ona mübah kılmış, bütün isimleri ona öğretmiş, meleklere ona secde etmelerini emretmiş, Onu insanların babası (Ebû Beşer) ve yeryüzünde halifesi kılmıştır. O ilk öven (Hâmid), ilk tevbe eden (Tâib), ilk seçilen (Müctebâ) ilk arındırılan ve temizlenen (Mustafâ) ve yeryüzünde Allah'ın ilk halifesi (Halifetü'llahi fi'l-Arz) dir.⁵⁵ Bazı Mu'tezilîler Hz. Âdem'in peygamber olamayacağı şeklindeki görüşlerini, onun cennette yasaklanan ağaçtan yemesiyle Allah'a isyan ettiğini ifade eden âyete⁵⁶, isyandan dolayı da peygamberliğe layık olamayacağına ve Hz. Âdem yaratıldığında kendilerine peygamber olarak gönderilecek insanların olmadığına dayandırmaktadırlar. Pezdevî ise Hz. Âdem'in peygamber oluşunu, Hz. Âdem'in yaratılmasından sonra yanında Hz. Havva'nın bulunduğunu, Havva'nın ve Hz. Âdem'in bizzat kendisinin de bir peygambere ve onun getireceği ilâhî hükümlere gereksinim duyduğuna ve Mu'tezilîlerin benimsediği peygamberlerin niteliklerinden olan bütün büyük, küçük günahlardan ve zelle türü çok ufak hatalardan korunmuş olma anlamındaki masumiyet anlayışlarının⁵⁷ yanlışlığını kanıtlama üzerine kurmuştur.⁵⁸

Pezdevî, Hz. Âdem'in peygamber olduğu şeklindeki görüşünü bazı Mu'tezilîlerin "Allah Âdem'i yarattığında kendilerine elçi olarak gönderilmesi için henüz insanlar yoktu. Şayet Âdem peygamber olduysa, çocukları doğduktan sonra olmuştur. Hz. Âdem çocukları doğmadan önce Allah'a isyan etmiştir. Asi olup isyan eden bir kişi de peygamber olamaz" şeklindeki görüşlerini şu şekilde nakzederek kanıtlamaya çalışmıştır. Pezdevî, diğer bilginler gibi⁵⁹ Hz. Âdem'in peygamber olduğunu şu âyete dayandırmaktadır: "*Allah birbirinden gelme bir nesil olarak Âdem'i, Nuh'u, İbrâhîm ailesi ile İmrân ailesini seçip âlemlere üstün kıldı. Allah işiten ve bilendir.*"⁶⁰ Peygamberler halkın tamamı arasından tercih edilen ve seçilen kimselerdir. O âlemler arasından tercih edilmiştir. Bu seçilme durumu Hz. Âdem için bir niteliktir. Hz. Âdem kendisiyle Hz. Nûh arasında tercihte bir yerde bulunmaktadır. Hz. Nûh resullerden olduğuna göre⁶¹, o da yani Âdem de nebidir. Pezdevî, Mu'tezile'den olan muhaliflerin bu âyete göre "Yüce Al-

⁵⁵ Sa'lebî, *Kasasü'l-enbiyâ a'râisü'l-mecâlis*, 42.

⁵⁶ "*Fakat şeytan ayaklarını kaydırды ve içinde buldukları yerden çıkmalarına sebep oldu. Bunun üzerine, 'Birbirinize düşman olarak aşağıya inin, yeryüzünde iskân etmek ve belli bir zamana kadar orada yaşamak sizin için mukadderdir' dedik.*" (el-Bakara 2/36); "*Nihayet ondan yediler. Bunun üzerine kendilerine ayıp yerleri göründü. Üstlerini cennet yaprağı ile örtmeye çalıştılar. (Bu suretle) âdem Rabbine âsi olup yolunu şaşırdı.*" (Tâhâ 20/121).

⁵⁷ Sabûnî, *el-Bidâye*, 54; Sabûnî, *el-Kifâye fi'l-Hidâye*, vr. 45a.

⁵⁸ Pezdevî, *Usûlü'd-dîn*, 134-136.

⁵⁹ Şehristânî, *Nihâyetü'l-ikdâm fi ilmi'l-keâm*, 463.

⁶⁰ Âl-i İmrân 3/33-34.

⁶¹ eş-Şuarâ 26/107.

lah tamamı elçi olmadıkları halde İbrâhîm ile İmrân ailelerini tercih etmiş olmuyor mu?" tarzındaki suallerine "İbrâhîm ve İmrân ailelerinde resul-ler vardır, Hz. İsmâil⁶² ve İshâk Hz. İbrâhîm ailesinden olup her ikisi de nebiydiler.⁶³ Hz. Mûsa da İmrân ailesinden bir resuldü. O, resul olduğu⁶⁴ gibi İmrân ailesinden başka resullerde vardı. Fakat Yüce Allah bununla söz konusu aileden resul olanları dilemiştir. Genel olanla özel olan istenmiş ve bu şekilde zikredilmiştir" diyerek karşılık vermiştir.⁶⁵

Ayrıca Pezdevî muhaliflerine karşı Hz. Âdem'in peygamber oluşunu, Hz. Âdem'in yaratılmasından sonra kendisiyle birlikte oğulları ve kızları bulunduğu, bunların dinî hükümlere ihtiyaçları sebebiyle bir peygambere gereksinimlerine ve yine yanında Hz. Havva'nın bulunduğu, onun peygambere ihtiyacı olduğuna ayrıca kendisinin de bir peygambere gereksinim duyduğuna yani her ikisinin de ilâhî hükümlere ihtiyaçları olduğuna dayandırmaktadır. Ona göre Hz. Âdem (a.s.) çocuklarının küçüklüğünde elçiliğe tayin edilmiştir. Hz. Âdem, çocukları ve eşi Hz. Havva'dan oluşan ailesinin en iyisiydi. Bu sebeple de Allah onu elçi olarak seçmişti. Ayrıca Allah kadınlardan peygamber de göndermemiştir.⁶⁶

Pezdevî Hz. Âdem'in (a.s.) peygamber oluşunu, Mu'tezililerin benim-lediği peygamberlerin niteliklerinden olan bütün günahlardan korunmuş olma anlamındaki masumiyet anlayışlarının yanlışlığını kanıtlama üzerine de kurmuş gözükmektedir. Bilindiği gibi Mu'tezileye göre elçiler büyük, küçük her türlü günah ve hatalardan uzak ve masumdurlar. Peygamberlerin günahattan korunmuş olmaları hem vahiy almadan önce hem de sonrası için gereklidir.⁶⁷ Eş'ârî'nin belirttiğine göre de Mu'tezile, Allah'ın büyük günah işleyen veya kâfir olan ya da önceden kâfir ve fâsık olan kişiyi nebi olarak göndermesini mümkün görmemiştir.⁶⁸ Bu görüşü Pezdevî'nin ifade-sine göre bir kısım Semerkand imamı da benimsemiştir. Onlara göre elçilerin zelle türü çok küçük isyan ve hataları efdalı yani en faziletli olan şeyleri terk etmelerinden ibarettir.⁶⁹ Mâtürîdî ve Eş'ârlere göre ise peygamberler kasten ve iradî olarak gizli açık her türlü günahattan, küçük düşürücü bayağı

⁶² Kur'an'da İsmâil'in hem resul hem de nebi olduğu bildirilir. Bk. Meryem 19/54.

⁶³ Meryem 19/49: "Biz ona (İbrâhîm'e) İshâk ve Yakûb'u bağışladık ve her birini peygamber/ nebi yaptık." Yakûb, İshâk'ın oğlu, İbrâhîm'in torunudur.

⁶⁴ Meryem 19/51: "Kitap'ta Musa'yı da an. Gerçekten o ihlas sahibiydi ve hem resul hem de nebi idi."

⁶⁵ Pezdevî, *Usûlü'd-dîn*, 135.

⁶⁶ Pezdevî, *Usûlü'd-dîn*, 135.

⁶⁷ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu usûli'l-hamse*, 573; Sâbûnî, *el-Bidâye*, 54; Pezdevî, *Usûli'd-dîn*, 240.

⁶⁸ Ebü'l-Hasan Ali b. İsmâil Eş'ârî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfü'l-musallîn*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Beyrût: Mektebetü'l-Asriyye, 1411/1990), 1/296.

⁶⁹ Pezdevî, *Usûlü'd-dîn*, 240.

eylem ve davranışlardan uzak olup korunmuşlarsa da zelle türü küçük hatalardan uzak yani masum değildirler. Yüce Allah da bazı peygamberlerden günah sadır olduğunu açıklamıştır. Peygamberlerin günahlarının bir kasıt ve irade sonucu olması düşünülemez. Şayet öyle olursa yalan söylemedikleri hususunda onlara güvenilemez. Bu ise peygamberlikten beklenenin ortadan kalkmasına yol açar. Peygamberlerden kasten ve iradî olarak günah çıkarsa insanlar onlardan nefret ederler. Bu durum ise elçi göndermedeki yararı yok eder. Yine kasten ve iradî olarak yapılan bir günah, seçkin ve hayırlı bir bireyin işi olamaz. Zira Yüce Allah elçilerini seçkin ve hayırlılardan kılmıştır.⁷⁰ Ancak elçilerden sürçme ve yanılma yoluyla çok ufak hata ve noksanlar ortaya çıkabilir. Bu tarz hatalar, nıyan yani unutmaya nevindeydir.⁷¹ Peygamberin yanılıp unutabileceğini ifade etmek için de konuyla ilgili hadisler zikrederler. Ancak bu unutmaya ve yanılmalarının normal gündelik hayatla ilgili işlerde olabileceğini, dinî konularda unutmaya ve hatadan korunmuş olduğunu özellikle vurgularlar. Allah'ın bildirdiğinin dışında peygamberlerin gaybı bilemeyeceklerini de sözlerine eklerler.⁷² Onların bu tip ufak tefek hataları da Allah'ın uyarı ve ikazlarıyla hemen düzeltilmiştir. Onlara göre peygamberlerin konumları elçilerin iffet ve ismet sahibi olmalarını gerekli kılmıştır.⁷³ Ancak peygamberlerin günahattan korunmuş olmaları yani ismet sahibi olmaları onları Allah'a itaate zorlamadığı gibi, hata ve günah işlemekten de aciz bırakmaz. Korunmuşluk yani ismet Allah'ın bir lütfü olup⁷⁴ peygamberi iyilik ve faydalı şeyler yapmaya yönlendirir ve kötülüklerden de alıkoyar. Ancak ilâhî sınav ve imtihanın gerçekleşmesi için elçilerde her daim irade mevcut bulunmaktadır. Bu durumun yani peygamberlerin masum oluşlarının onları sorumluluktan uzak tutmayacağını Mâtürîdî “el-İsmetü lâ tüzîlü'l-mihneti/İsmet teklifi ortadan kaldırmaz”⁷⁵ sözüyle ortaya koymuştur. Pezdevî de peygamberlerin ismet sıfatlarıyla ilişkili olarak onların günah işlemeye güçlerinin bulunduğunu belirtir. Ona göre, yüce Allah peygamberleri kebâirden ve küfürden sakınmakla imtihan etmiştir.⁷⁶ Eğer onların günah işlemeye güçleri yetmemiş olsaydı, bu gibi fiillerden sakındırmakla imtihan edilmeleri düşünülemezdi.⁷⁷

⁷⁰ Âl-i İmrân 3/ 33-34; “Doğrusu onlar (İbrâhîm, İshâk, Yâkub vb.) bizim katımızda seçkin ve iyi kimselerdir.” (Sâd 38/47).

⁷¹ Pezdevî, *Usûlü'd-dîn*, 244; Cüveynî, *İrşâd*, 298; İmamü'l-Haremeyn el-Cüveynî, *İnanç Esasları Kılavuzu/ Kütübü'l-İrşâd*, çev. A. Bülent Baloğlu vd. (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 287; Şehristânî, *Nihayetü'l-ikdâm fi ilmi'l-kelem*, 445.

⁷² İbn Hümâm, *el-Müsâyere*, 200- 202; İbn Ebû Şerîf, *el-Müsâmere*, 200- 202.

⁷³ Pezdevî, *Usûlü'd-dîn*, 240-241; Sâbûnî, *el-Bidâye*, 53.

⁷⁴ Eş'ârî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfü'l-musallîn*, 1/327.

⁷⁵ Sâbûnî, *el-Bidâye*, 54; Taftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, 71.

⁷⁶ “...Andolsun Allah'a ortak koşarsan, işlerin mutlaka boşa gider ve hüsranda kalandan olursun” (ez-Zümer 39/ 65); “...Rabbimiz Allah dilemiş başka, yoksa ona (eski dine) geri dönmemiz bizim için olacak şey değildir.” (el- A'râf 7/89).

⁷⁷ Pezdevî, *Usûlü'd-dîn*, 247-248.

Ehl-i sünnet'e göre ise peygamberlerin günahlardan masum oluşu vahiyden sonrası için geçerli ve sabittir.⁷⁸ Eş'arî, peygamberlik gelmeden önce bir takım günahların peygamberlerden meydana gelmesini caiz görmüşken, peygamberlik geldikten sonra bu gibi şeylerin onlardan sadır olmasını mümkün görmemiştir. Eş'arî, peygamberlerin nübüvvetten önce günahları olabileceğini kabul eder ve buna Kur'an'da geçen Hz. Âdem'in (a.s.) yasaklanan ağacın meyvesinden yemesiyle işlediği günahı⁷⁹ örnek olarak verir.⁸⁰ "... *Âdem Rabbine isyan etti ve şaşırıp kaldı*"⁸¹ âyetinde geçen Hz. Âdem'in isyanı ise, peygamberlikten önceki isyanı olarak yorumlanır; çünkü o isyan ettiğinde cennette olup kendilerine peygamberlik edeceği insanlar, yani kendi çocukları henüz doğmamıştı, dolayısıyla henüz peygamber olmamıştı. Onun peygamber oluşu cennetten çıktıktan sonradır.⁸² Pezdevî'nin naklettiğine göre Eş'arî, peygamberlerin elçi olmadan önce günah işleyebileceklerine örnek olarak Kur'an'da anlatılan Hz. İbrâhîm (a.s.), Hz. Yûsuf (a.s.) ve Hz. Dâvûd'un kıssa ve bazı uygulamalarını gösterir. Buna göre Yüce Allah, İbrâhîm kıssasında İbrâhîm'in kavmine şöyle dediğini açıklamıştır: "*İbrâhîm (a.s.), 'hayır' dedi, 'bu işi şu büyükleri yapmıştır. Şayet konuşabiliyorlarsa sorun onlara!'*"⁸³ Gerçekte putları kırma işini bizzat Hz. İbrâhîm (a.s.) yapmıştır. Yalan söylemek günahtır.⁸⁴ Gerçekte Hz. İbrâhîm (a.s.) bu sözünde yalan söylememiş, tariz yaparak üstü kapalı konuşmuştur. Âyette geçtiği gibi onu (kırma işini) büyükleri yapmıştır. Konuşabiliyorlarsa sorun onlara demekle büyük putun eylemini konuşma şartına bağlamaktadır. Hâlbuki büyük putun konuşması imkânsızdır. Herhangi bir şeyin olması imkân dâhilinde değilse muhale bağlanması yok hükmündedir. O halde bu da eylemin yok olmasıdır. Yani Hz. İbrâhîm (a.s.) yalan söylememiştir.⁸⁵ Mâtürîdî, Hz. İbrâhîm'in bu sözü hakkında kimilerinin zahiren yalan, kimilerinin de şarta bağlı yalan olarak görüp gerçekten yalan olarak değerlendirilemeyeceğini söylediklerini belirterek kendisi bir yorumda bulunmamıştır.⁸⁶

⁷⁸ Sabûnî, *el-Bidâye*, 54; Pezdevî, *Usûlü'd-dîn*, 241.

⁷⁹ "*Derken, şeytan şöyle diyerek onun kafasını karıştırdı: 'Ey Âdem! Sana sonsuzluk ağacının ve son bulmayacak bir hükümlürlüğün yolunu göstereyim mi?'*" "*Nihayet ikisi de o ağaçtan yediler...*" (Tâhâ 20/120-121).

⁸⁰ İbn Fûrek, *Mücerredü makâlâti's-şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, 174-178; Pezdevî, *Usûlü'd-dîn*, 241.

⁸¹ Tâhâ 20/121.

⁸² Pezdevî, *Usûlü'd-dîn*, 243.

⁸³ el-Enbiyâ 21/63.

⁸⁴ Pezdevî, *Usûlü'd-dîn*, 241.

⁸⁵ Pezdevî, *Usûlü'd-dîn*, 243.

⁸⁶ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, çev. İbrahim Tüfekçi (İstanbul: Ümraniye Belediye Başkanlığı, 2020), 9/388.

Yûsuf kıssasında da Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “*Kadın onu kesinlikle arzulamıştı, şayet Rabbinin işaret ve ikazını görmeseydi o da kadını arzulardı...*”⁸⁷ Burada Allah, Yûsuf’un arzusunu, Rabbinin işaretini görmemesine bağlamıştır. Ama o Rabbinin işaretini görmüş ve kadını arzulamamıştır.⁸⁸ Mâtürîdî de âyette geçen “*o da kadını arzulardı*” ifadesinde çeşitli yorumlar yapıldığını ancak Yûsuf’un bu arzularının günah olarak değerlendirilemeyeceği kanaatinde. Ona göre, Yûsuf da onu arzuları meâlindeki cümle, aklına bir anda beliren bir arzuların anlamına gelir. Kişinin aklına bir anda geliveren bir duyguda hiçbir katkısı yoktur, bundan ötürü sorumlu sayılmaz. O, Hasan-ı Basrî’nin (ö. 110/728) de bu kanaati paylaştığını belirtir.⁸⁹

Dâvûd kıssasında da Yüce Allah ondan şöyle haber veriyor: “*Dâvûd şöyle dedi: Senin koyununu kendi koyunlarına katmak istemekle doğrusu sana karşı haksızlık etmiştir. Zaten aralarında ortaklık ilişkileri bulunanların çoğu birbirine haksızlık ederler; yalnız iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapmakta olanlar böyle değildir; ama onlar da o kadar az ki! Dâvûd kendisini (böyle bir temsil ile) sınıdığımızı anladı. Bunun üzerine Rabb’inden kendisini bağışlamasını dileyerek secdeye kapandı ve bütünüyle O’na yöneldi. Sonra bu tutumundan dolayı onu bağışladık...*”⁹⁰ Bağışlama günahın sonra söz konusu edilebilir. Mâtürîdî de başka müfessirler gibi Hz. Dâvûd’un bir kusur işlediğini bundan dolayı azarlandığını ve peşinden de bağışlandığını düşünmektedir.⁹¹ Ancak ona göre peygamberlerin işledikleri günahlar ve yaptıkları hatalar, diğer insanlarınki gibi değildir. İnsanların işledikleri günahlar, büyük küçük her türlü çirkinlikleri içerir. Peygamberlerin günahları ise hiçbir çirkinliğe bulaşmadan sadece efdal olanı terk etmek şeklinde olur.⁹² Buna göre Mâtürîdî anlayış açısından Hz. Dâvûd’un (a.s.) hatası, yanında haksızlığı yahut zulmü sabit olmaksızın diğer hasmın (bir koyunu kendi koyunlarına katmak isteyen) sözünü haksızlık olarak isimlendirmesidir. Diğer bir rivâyete göre de Hz. Dâvûd’un (a.s.) hatası, başkasıyla nişanlı bir kadınla nişanlanarak onunla evlenmesi olarak sunulmaktadır. Ancak Hz. Dâvûd bu kadının başkasıyla nişanlı olduğunu ve nişanlı olduğu diğer adama eziyet verdiğini bilmiyordu veya evlenme işini o adamın iznini almadan yapmıştı ve bu sebepten azarlanmıştı.⁹³ Bu yorumlardan anlaşılan Mâtürîdî anlayışa göre Kur’ân’da

⁸⁷ Yûsuf 12/24.

⁸⁸ Pezdevî, *Usûlü’l-dîn*, 243-244.

⁸⁹ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, çev. S. Kemal Sandıkçı (İstanbul: Ümraniye Belediye Başkanlığı, 2020), 7/318-319.

⁹⁰ Sâd 38/24-5.

⁹¹ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 12/260-262.

⁹² Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 13/431.

⁹³ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 13/430-431; Pezdevî, *Usûlü’l-dîn*, 245.

peygamberlerle ilgili anlatılan hata ve kusurlar kasıt ve iradeye dayalı büyük günahlar değil, zelle türü küçük hatalardan ibarettir ve bunlar peygamberlerin elçilik görevlerinden önce de sonra da meydana gelebilir. Pezdevî, bu tür günahların örneğin Hz. Mûsâ'nın (a.s.) Kıptî'yi öldürmesini peygamberlikten önce olarak yorumlayan Eş'arî'nin görüşünü "peygamberler yaratıldığında peygamber olarak yaratılır" diyerek doğru bulmaz.⁹⁴ Ancak Pezdevî'nin peygamberlerin peygamber olarak yaratıldığı şeklindeki görüşü ve bu görüşünü dayandırdığı "Hangi vakit elçi oldun? Hz. Âdem (a.s.) su ile toprak arasındayken Nebi idim." şeklindeki hadis rivâyeti incelenmeye muhtaç ayrı bir araştırma konusu olarak değerlendirilebilir. Öte yandan Pezdevî, büyük günahın peygamberlikten önce de olsa peygamberlerden sadır olmasını kabul etmez. Zira bu durum insanların onlara güven duymasına ve onlardan uzaklaşmasına sebep olur. Bu takdirde de peygamberlikten murad edilen gayeye ulaşılamaz.⁹⁵

Hz. Muhammed hakkında da Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "*Kendi günahın için, erkek kadın müminler için Allah'tan af dile. Ne yapacağınızı ve yerinizin neresi olacağını Allah bilir.*"⁹⁶ Bu âyette Hz. Peygamber'e günah nispet edilmektedir. Anılan bu günah büyük veya küçük olabilir. Elçilerin her türlü günahlardan masum yani korunmuş olduğunu söyleyenler ise Hz. Dâvûd (a.s.), Hz. Yûsuf (a.s.) ve Hz. Muhammed'in (s.a.s.) söz konusu günahlarının peygamberliklerinden önce olduğunu ifade etmektedirler. Hz. Yûsuf'un kardeşlerinin günahı da eğer onlar peygamber iseler nübüvvetlerinden önce meydana gelmiştir.⁹⁷ Peygamber olmaları halinde ise onların kardeşlerini satmaları, hür olarak satılmakla, kuyuya atılmasının kararlaştırılması⁹⁸, ya kuyuya atmamışlar ya da kuyuya atarlarken haram olduğunu unutmalarıyla yorumlanıp tevil olunmuştur.⁹⁹ Yani söz konusu günahlar iradî ve kasıtlı büyük günahlar değil, zelle türü küçük hata ve nisyan yani unutmalardan ibarettir.

Hanefî-Mâtürîdî kelâmcısı olan Sabûnî de söz konusu peygamberlerle ilgili âyetlerin ve bu âyetlerle ilgili rivâyetlerin peygamberlerin şanına yakışacak bir tarzda sahih bir tevil ile yorumlandığını ve aksi takdirde peygamberlerin sözlerine güvenin sarsılacağına işarette bulunur¹⁰⁰ ki bu yaklaşım bize göre de doğrudur.

⁹⁴ Pezdevî, *Usûlü'd-dîn*, 244-245.

⁹⁵ Pezdevî, *Usûlü'd-dîn*, 246.

⁹⁶ Muhammed 47/19.

⁹⁷ Pezdevî, *Usûlü'd-dîn*, 244.

⁹⁸ Yûsuf 12/15.

⁹⁹ Pezdevî, *Usûlü'd-dîn*, 246.

¹⁰⁰ Sâbûnî, *el-Bidâye*, 54.

Müslüman kelâmcıların çoğunluğuna göre peygamberler ayrıca küfürden de korunmuş yani masum olmalıdırlar. Söz konusu bu küfürden korunmuşluk hem peygamberlikten önce hem de sonrası için geçerlidir.¹⁰¹ Sâbûnî'nin bildirdiğine göre Hâricîlerin Fudayliye fırkası bu görüşe muhalefet etmiştir.¹⁰² Ebû Bekr Bakillânî (ö. 403/1013) de peygamberlikten önce küfür işlenebileceğini söyleyenler arasındadır. Mâtürîdî kelâmcısı İbn Hümâm, Bakillânî'nin elçinin peygamber olmadan önce küfür işleyebileceğini ve bunun aklen peygamber olmasına engel olmayacağını söylediğini nakleder. Ancak elçiliğinden önce Allah'a ortak koşmuş bir kişinin peygamber olduğu vuku bulmamıştır. Tarihçiler ve tarih kaynakları böyle bir olaydan söz etmemişlerdir. Kişinin küfür günahından tevbeyle arınacağı söz konusu görüşün aklî gerekçesini oluşturmaktadır. Tevbe ile günahından arınan birey, mucize gösterirse bu onun doğruluğuna delalet eder.¹⁰³

Hz. Âdem'in Allah'a isyan ettiğinden dolayı peygamberliğe layık olmayacağını ileri sürenlere karşı Pezdevî, Âdem'in isyanını nisyan yani unutmaya yorumlar. Bu yorumunu da Allah'ın Âdem hakkındaki şu sözüne dayandırır: “*Andolsun biz daha önce de Âdem'e ahit / emir ve vahiy vermiştik. Ne var ki o, (ahdi) unuttu. O'nda azim de bulmadık.*”¹⁰⁴ Bunun zelle türünden bir ayak sürçmesi olduğunu, büyük günah olarak yorumlanamayacağını bu sebeple de peygamberliğe uygun olmaktan çıkmayacağını belirtir. Zira peygamberler çok küçük günahlardan ve ayak sürçmelerinden korunmuş/masum değildirler. Bu hususun dayanağı da Allah'ın şu sözüdür: “*Bu şekilde Allah, senin geçmiş ve gelecek günahını bağışlar. Sana olan nimetini tamamlar ve seni doğru yola iletir.*”¹⁰⁵

Pezdevî, muhaliflerin “İsyandan önce peygamber değildi, çünkü peygamber olabilmesi için o esnada yanında hiç kimse yoktu” şeklindeki iddialarını “Âdemle birlikte Hz. Havva'nın bulunduğunu, onun peygambere ihtiyacı olduğunu ayrıca kendisinin de bir peygambere gereksinim duyduğunu yani her ikisinin de ilâhî hükümlere ihtiyaçları olduğunu” söyleyerek cevaplamakta ve anlamsız kılmaktadır.¹⁰⁶ Bu şekilde Pezdevî kendisinin bir kısım Mu'tezilîler dediği kimselere karşı Hz. Âdem'in peygamber olduğunu benimsediği ismet anlayışı, büyük, küçük günah anlayışı ve takipçisi olduğu Hanefî-Mâtürîdî yöntem anlayışıyla kanıtlamaya çalışmıştır.

Pezdevî'nin öncüsü ve Sünnî Müslümanların yarısının takip ettiği itikâdî

¹⁰¹ Sâbûnî, *el-Bidâye*, 54-55; İbn Hümâm, *el-Müsâyere*, 194-195; İbn Ebû Şerîf, *el-Müsâmere*, 194-195.

¹⁰² Sâbûnî, *el-Bidâye*, 54.

¹⁰³ İbn Hümâm, *el-Müsâyere*, 196-197; İbn Ebû Şerîf, *el-Müsâmere*, 196-197.

¹⁰⁴ Tâhâ 20/115.

¹⁰⁵ el-Fetih 48/2.

¹⁰⁶ Pezdevî, *Usûlü'd-dîn*, 135.

kelâm okulunun kurucusu olan Mâtürîdî peygamberlerin kusurlarını Yüce Allah'ın gizlemeyip Kur'ân-ı Kerîm'de açıklamasının çeşitli sebepleri olduğunu düşünmektedir ki bunlar günümüz insanına da anlamlı mesajlar içermektedir:

“Birincisi, Yüce Allah bu kusurları Hz. Muhammed'in peygamberliğine kanıt olsun diye açıklamıştır. Çünkü insanların akılları ve nefisleri, babalarının ve atalarının kötülüklerini anmaya tahammül edemez, bizzat onların kalpleri de yaptıkları kötülüklerin zikredilmesine tahammül edemez. Cenâb-ı Allah Hz. Peygamber'e bunları söyleyince, bu söz onun, ilâhî buyrukla konuştuğuna işaret eder; Cenâb-ı Hak onun kendi elçisi olduğunu ve söylediklerinin de kendi emri olduğunu insanlar bilsinler diye bunları belirtmiştir.

İkincisi, Yüce Allah'ın peygamberlerin hatalarını belirtmesinin sebebi, kullarını sınamak istemesidir. Onların kusurlarını ve hatalarını gördükten sonra peygamberlerine karşı nasıl davranacakları konusunda insanları denemek istemiştir. Peygamberlere merhamet ve sevgi gözüyle bakacaklar mı, bakmayacaklar mı? Allah insanları çeşitli olaylarla imtihan ettiği gibi bu yolla da insanları imtihan edip denemektedir.

Üçüncüsü, insanlar hata edip kusur işlediklerinde Rab'lerine karşı nasıl davranacaklarını bilip öğrensinler diye Allah bunları açıklamıştır. Yani peygamberler hata ettiklerinde nasıl gözyaşı döküyor, dua ve niyaz ediyor, Allah'a sığınıyor ve tevbe ediyorlar ise insanlar da günah işlediklerinde aynı yolu izlesinler diye bunları anlatmıştır. Yahut Yüce Allah bunları, küçük günah işlemenin Allah'ın dostluğunu yok etmediği ve imandan çıkarmadığı bilinsin diye belirtmiş de olabilir. Bu yorum, Hâricîlerin görüşlerini geçersiz kılmaktadır. Onlar şöyle diyorlar: Küçük veya büyük olsun günah işleyen herkes imandan çıkar. Yahut küçük günahların bağışlanmış olmadığı, Yüce Hakk'ın küçük günahlardan dolayı da cezalandıracağı bilinsin diye bunları belirtmiştir; bu yorum da Mu'tezilenin, küçük günah işleyen birini Allah'ın cezalandırması söz konusu değildir demelerini de geçersiz hale getirmektedir. Küçük günahlar, haddi zatında efdal olanı terk etmek anlamına geldiği için insanlar hakkında onlar bağışlanmış olsa bile, peygamberler hakkında yasaklanan bir şeyi yapmak anlamına gelir, bundan dolayı onlar azaba uğratılmaktan korkarlar. Şayet onlar, bundan dolayı Allah'ın kendilerine azap edeceğini bilmemiş olsalardı, haklarında belirtilen bu hatalardan dolayı korkmazlardı.”¹⁰⁷

SONUÇ

Hanefî-Mâtürîdî geleneğe bağlı ilim sahibi âlim bir aileden gelmesine rağmen kimliği ve kitapları hakkında oldukça az araştırma yapılan

¹⁰⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 12/260-261.

kelâmcılardan biri de Ebü'l-Yüsr Muhammed el-Pezdevî'dir. O, zamanına kadar tartışılan aşağı yukarı bütün kelâmî meseleleri ciddiyetle ele aldığı gibi peygamberlik konusunu da peygamberliğin imkânı açısından ele almıştır. Peygamber göndermenin “aklen caiz, peygamberleri kabul etmenin de naklen vacip/gerekli olduğunu” zamanında kullanılan çeşitli delillere başvurmak suretiyle kanıtlamış, peygamber göndermenin imkânsız olduğunu ileri sürenlerin (Hint bilginlerinden Sümeniyye ve Brahmanlar) görüşlerini nakilden çok akli delillerle çürütmeye çalışmıştır. Pezdevî'nin düşüncesinde peygamberlik kurumu, insanî, sosyal ve toplumsal bir gerekliliktir. Pezdevî, toplumsal hayatta huzur ve mutluluğun kazanılması, varlık düzeninin korunup devamlılığı için peygamberi gerekli görmektedir

Mâtürîdî olan Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî peygamberlikle ilgili olarak diğer kelâm kitaplarında pek tartışılmayan Hz. Âdem'in peygamberliği meselesini tartışmış, Mu'tezileden bazılarının onun peygamber olmadığını yönündeki görüşlerini ileri sürdükleri delilleri nakzederek Hz. Âdem'in peygamber olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır. Bazı Mu'tezilîlerin Hz. Âdem'in peygamber olamayacağı şeklindeki görüşlerini, onun Allah'a isyan ettiğini ifade eden âyete, isyandan dolayı da peygamberliğe layık olamayacağına ve Hz. Âdem yaratıldığında kendilerine peygamber olarak gönderilecek insanların olmadığına dayandırmaktadırlar. Böylece Mu'tezilenin dinî nasları mezhebi esaslarına göre yorumlayarak mezhep anlayışlarını naslara galip ve hâkim kıldıkları görülmektedir. Pezdevî ise Hz. Âdem'in peygamber oluşunu, Hz. Âdem'in yaratılmasından sonra yanında Hz. Havva'nın bulunduğu, Havva'nın ve Hz. Âdem'in bizzat kendisinin de bir peygambere ve onun getireceği ilâhî hükümlere gereksinim duyduğuna ve Mu'tezilîlerin benimsediği peygamberlerin niteliklerinden olan bütün küçük ve büyük günahlardan korunmuş olma anlamındaki masumiyet anlayışlarının yanlışlığını kanıtlama üzerine kurmuştur. Pezdevî, Sünnî kelâmın ve kelâmcıların ittifakla kabul ettiği Hz. Âdem'in peygamber oluşunu bu fikirde olmayan bazı Mu'tezilî kelâmcılara karşı hararetle savunmuş ve bu savunusunda başarılı da olmuştur. Bu yönüyle de bu konuda kendisinden sonra gelen araştırmacılara önemli bir açılım sağlamıştır. Ancak bunu yaparken nebilerin yani peygamberlerin peygamber olarak yaratıldıklarını benimsemiştir ki bu görüş incelenmeye, dinî ve akli delillerle ortaya konulmaya muhtaç bir görüştür.

Bize göre Hz. Âdem'in peygamber olup olmadığı hususundaki bu tartışmalar kelâm ekollerinin benimseyip takip ettikleri usul, yol ve yöntemlerinin farklılığından kaynaklanmaktadır. Burada peygamberlerin sıfatlarından kabul edilen ismetin yani masumiyetin alanı tartışmanın mihverini oluşturmakta, bu alanı elçilikten önce ve sonrasını kapsayacak şekilde geniş tutanlar onun peygamber olamayacağına, bu alanı peygamberlikten sonrası için tahsis edenler peygamber olduğuna kânî

olmuşlardır. Âdem'in işlediği Kur'ân'da ifade edilen yasak ağaçtan yeme eyleminin de kimilerince büyük günah, kimilerince zelle türü çok küçük hata veya günah olarak kabul edilmesi de tartışmanın bir başka sebebidir. Tartışmada etkili olan hususlardan biri de peygamberlerin resul veya nebi olarak ayrıma tabi tutulmaları olmuş, buna göre Hz. Âdem ilk resul değil de ilk nebidir. Bunlar göz önünde bulundurulduğunda bu tartışmanın dinden değil de dinî anlama metotlarının farklılığından kaynaklandığını söylememiz yerinde olacaktır.

KAYNAKÇA

Ahmed b. Hanbel, Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. Beyrût: Dâru's- Sadr, trs.

Âmidî, Seyfeddin. *Gâyetü'l-merâm fi ilmi'l-keâm*. Kahire: y.y.,1391.

Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdulkâhir b. Tahir. *Kitâbu Usûlu'd-dîn*. Beyrût: Dâru'l-Afâki'l-Cedîde, 1401/1981.

Bardakçı, Safa. *el-Kifâye fi'l-Hidâye Tercümesi*. Ankara: Sage, 2018.

Bolay, Süleyman Hayri. "Âdem" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/358. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Cürcânî, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed. *Kitâbü't-Ta'rifât*. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye,1416/1995.

Cüveynî, Ebû'l-Meâlî Abdulmelik. *Kitabü'l-İrşâd ilâ kavâti'l-edilleti fi usûli'l-îtikâd*. thk. Esad Temim. Beyrût: y. y., 1413/1992.

Cüveynî, İmamü'l-Harameyn. *İnanç Esasları Kılavuzu/ Kitâbü'l-İrşâd*. çev. A. Bülent Baloğlu vd. Ankara: TDV Yayınları, 2010.

Erdem, Mustafa. *Hiz. Âdem (İlk İnsan)*. Ankara: TDV Yayınları, 1994.

Eş'arî, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmâil. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfû'l-musallîn*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamit. Beyrût: Mektebetü'l-Asriyye, 1411/1990.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed. *İhyâü ulûmi'd-dîn*. İstanbul: y.y., 1986.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed. *el-İktisâd fi'l-îtikâd*. Beyrût: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1409/1988.

Gölcük, Şerafettin- Toprak, Süleyman. *Kelâm*. Konya: Tekin Yayınları, 1991.

Hamevî, Şihâbuddîn Ebi Abdullah Yâkût b. Abdillâh. *el-Mu'cemu'l-büldân*. Beyrût: y. y., 1979.

İbn Ebû Şerif, Kemâleddin. *el-Müsâmere (el-Müsâyere ve İbn Kutluboğa'nın Hâşiyesi ile birlikte)*. Mısır: Bulak, 1317/1899.

İbn Fûrek, Ebû Bekir Muhammed b. Hasan. *Mücerredü makâlâti's-şeyh Ebi'l-Hasen el-Eş'arî*. thk. Daniel Gimaret. Beyrût: y. y., 1986, 1987.

İbn Hümâm, Kemalüddîn Muhammed. *el-Müsâyere fi'l-akâidi'l-münciye fi'l-âhireti* (İbn Kutluboğa, Zeyneddin Kasım el-Hanefî. *Şerhu'l- Müsâyere* ile beraber). Mısır: Bulak, 1317/1899.

İbn Kutluboğa. *Tâcü't- terâcim fi tabakâti'l-Hanefiyye*. Bağdat: y.y. 1962.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrerem. *Lisânu'l- Arab*. Beyrût: Dâru's-Sadr, 1414/1994.

İbn Murtazâ, Ahmed b. Yahyâ. *Tabakâtü'l- Mu'ezzele*. thk. Susanna Diwald – Wilzer. Beyrût: Dâru'l-Muntazar, 1409/1988.

İbn Nedîm, Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebû Yâkûb İshâk. *el-Fihrist*. thk. eş-Şeyh İbrâhîm Ramazan. Beyrût: Dâru'l-Marife, 1417/1997.

İcî, Adudüddîn, Abdurrahman b. Ahmed. *el-Mevâkıf fî ilmi'l- kelâm*. Beyrût: Âlemu'l-Kutub, trs.

Kâdî Abdülcebbar, Ahmed. *el-Muhtasar fî usûli'd-din/ Dinîn Temel İlkeleri*. çev. Hulusi Arslan, İstanbul: Endülüs Yayınları, 2017.

Kâdî Abdülcebbar, Ahmed. *Şerhu Usûli'l-hamse*. thk. Abdülkerim Osman. Kahire: Mektebetü'l-vehbe, 1416/1996.

Kahraman, Ferruh. “Bir Tefsîr-Kelâm Problemi: Hz. Âdem'in Yasak Ağaca Yaklaşması”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XV/ 27* (2013/1), 223.

Leknevî, Ebû'l-Hasen Muhammed. *Kitâbü'l-Fevâidi'l-behiyye fî terâcîmi'l- Hanefiyye*. Mısır: y.y., 1324.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Mahmûd. *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*. çev. Bekir Topaloğlu. İstanbul: Ümraniye Belediye Başkanlığı, 2020.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Mahmûd. *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*. çev. İbrâhîm Tüfekçi. İstanbul: Ümraniye Belediye Başkanlığı, 2020.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Mahmûd. *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*. çev. S. Kemal Sandıkçı. İstanbul: Ümraniye Belediye Başkanlığı, 2020.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Kitâbü'l-Tevhîd*. thk. Fethullah Huleyf. İskenderiye: Dâru'l-Câmiati'l-Mısıriyye, trs.

Muhammed Fuad Abdülbâkî. *Mu'cemu'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1987.

Nesefî, Ebû'l-Muîn Meymûn b. Muhammed. *Bahru'l- kelâm fî akâidi Ehli'l-İslâm*. Konya: y. y., 1329/1911.

Nesefî, Ebû'l-Muîn Meymûn b. Muhammed. *Tabsiratü'l-edille fî usûli'd-dîn*. thk. Claude Salame. Dimaşk: y.y., 1993.

Nesefî, Ebû'l-Muîn. *Temhîd fî usûli'd-dîn*. thk. Abdulhayy Kabil. Kahire: Dâru's-Sekâfe, 1407/1987.

Özarslan, Selim. “Selçuklu Dönemi Kelâmcılarından Pezdevî ve İslâm Düşüncesine Katkıları”. *II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumunda Selçuklularda Bilim ve Düşünce, BİLDİRİLER, C. II, Düşünce ve Felsefe*. Konya: Selçuklu Belediyesi Yayınları, 2013, 225-238.

Özarslan, Selim. “Türk Bilgini Ebû Yusr Muhammed Pezdevî'nin İmamet/Devlet Başkanlığı Anlayışı ve Günümüze Yansımaları”. *8. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi, (09-13-Haziran 2010, Celal-Abad/ Kırgızistan), Türk Dünyasında Muhtemel İşbirliği Alanları Sempozyum Tebliğleri*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2011, 79-88.

Özarslan, Selim. 'Ebû'l-Muin en-Neseî'nin Devlet Başkanlığı Anlayışı'. *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 14/ 3-4 (2001).

Özarslan, Selim. 'Peygamberin Özelliklerinden Erkek Olmak ve Düşündürdükleri', *Cumhuriyet Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* X/2 (2006), 107-118.

Özarslan, Selim. *Pezdevî'nin Kelâmî Görüşleri*. Ankara: DİB Yayınları, 2010, 2013, 2021.

Özarslan, Selim. *Kelâmda Tevbe*. Ankara: Bizim Büro, 2003.

Pezdevî, Ebû'l-Yüsr Muhammed. *Usûlu'd-dîn (Ehl-i Sünnet Akaidi)*. çev. Şerafettin Gölcük. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1988.

Pezdevî, Ebû'l-Yüsr Muhammed. *Usûlü'd-dîn*. thk. Hans Peter Linss. Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1424/ 2003.

Râgıb el-İsbehânî, Ebû'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed. *el-Müfredât fî garibi'l-Kur'ân*. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1986.

Râzî, Fahreddîn. *et-Tefsîrû'l-kebir/Mefâtihu'l-gayb*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1415/1995.

Rıza, Muhammed Reşid. *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Kerîm (Tefsîrû'l- Menâr)*. Mısır: y.y., 1366.

Sabûnî, Nureddin. *el-Kifâye fî'l-hidâye*. Lâleli Ktp. 2271, vr. 40b.

Sabûnî, Nureddin. *el-Bidâye fî usuli'd-dîn*. thk. Bekir Topaloğlu. Ankara: DİB Yayınları, 2005.

Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed İbn İbrâhîm en-Nisâbüri. *Kasasu'l-enbiyâ a'râisu'l-mecâlis*. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, trs.

Şehristânî, Ebû'l-Feth Muhammed Abdülkerîm. *el-Milel ve'n-nihâl*. thk. Ahmed Fethî Muhammed. Beyrût: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, trs.

Şehristânî, Abdülkerîm. *Nihayetü'l-ikdâm fî ilmi'l-keîlâm*. Kahire: Mektebetü'l-Mütenebbi. trs.

Teftazânî, Sa'duddîn Mes'ûd b. Ömer. *Şerhu'l-Mekâsîd*. thk. Abdurrahman Amira. Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1409/1989.

Teftazânî, Sa'duddîn. *Şerhu'l-Akâid (Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi içinde orijinal metin)*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah Yayınları, 1992.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dîni Kur'ân Dili*. İstanbul: Çelik-Şura, ts.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. Beyrût: y.y., 1413 /1993.

